

Gylyç Arslan I

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 22 январа, 2025
Gylyç Arslan I

ANADOLY SELJUKLY TÜRKMEN DÖWLETINIŇ SOLTANY

► GYLYÇ ARSLAN I

Soltan Gylyç Arslan I, Anadoly Seljukly türkmen döwletiniň ikinji Soltany, Anadoly Seljukly döwletiniň düýbünü tutujy Gutalmyşogly Süleýman Şanyň ogly.

Çaklamalara görä 1079-njy ýylda dogulýar. Birinji Haçly ýörişinde ýeňilip paýtagt şäher Iznigi Wizantiýa imperiýasyna bermäge mejbur bolandan soňra, 1101-nji ýyldaky Haçly ýörişinde üç aýry haçparaz goşun birligine garşy ýeňiş gazanyp haçparazlaryň öňüne böwet bolmagy başarypdyr. Şol sanda Konstantinopoldan (Stambuldan) Siriýa çenli uzalyp gidýän koridoryň Wizantiýa we haçparaz goşunlaryna ýapylmagyny gazanypdyr. Gylyç Arslan haçparazlara garşy göreşmek bilen birlikde döwletiniň bäsdeşi Danyşment ogullary begliginiň güýçlenmegine garşy hem göreşipdir. Hökmürowanlygynyň soňky ýyllarynda Malatýany merkeze öwürüp, döwletini Gündogar Anadolynyň iň güýçli döwletine öwürdi. Atasy Kutalmyşdan bari eýelenmäge synanşylýan Beýik Seljukly imperiýasynyň tagtyna dalaşgärdigini görkezip, Mosul şäherini ele geçirýär. Bu ýerde Beýik Seljukly hökümdarynyň adyna okalan hutbany öz adyna okadyp, Beýik Seljukly tagtyna iň mynasyp dalaşgärdigini subut edýär. Bimahal aradan çykmagy haçparazlara garşy alnyp barylýan göreşi we Anadoly Seljukly döwletininiň syýasy jebisligini pese düşürýär.

■ ÖMRI:

Doglan senesi we ýeri anyk belli däl. Gylyç Arslanyň ady Wizantiýa çeşmelerinde "Klitziasthlas", latyn hronikalarynda bolsa kakasynyň ady bilen birlikde "Klitziasthlas Soliman"

diýlip agzalýar. Kakasy Süleýman Şanyň 1086-njy ýyldaky Siriýa ýörişi wagtynda Antakýada bolan Gylyç Arslan kakasynyň Mälik Tutuş bilen özara çekişmesi döwründe aradan çykmagy bilen wezir Hasan ibn Tahyryň goramagy astynda Antakýada galmagyny dowam etdirýär. Beýik Seljukly Soltany Mälik Şanyň emri bilen Yspyhana ugradylan Gylyç Arslan ol ýerde göz tussaglygynda saklanýar.

■ TAGTA ÇYKYŞY:

1092-nji ýylda Mälik Şanyň aradan çykmagyndan soňra Gylyç Arslan dogany Kulan Arslan bilen birlikde Anadola dolanýar. Käbir çeşmeler Mälik Şanyň ýogalmagy bilen ýüze çykan tagt dawalaryndan peýdalanyp gaçypdyrlar. Käbir çeşmeler bolsa Beýik Seljukly imperiýasynyň tagtyna geçen Soltan Berkýarygyň rugsady bilen Anadola gidipdirler. Ol 1093-nji ýylda ýanyndaky güýçler bilen bile Iznige gelýär. Süleýman Şanyň ýogalmagyndan soňra şäheri gorap saklan Iznik häkimi Ebulkasym tagty soltanlygyň mirasdüşerlerine tabşyrýar. Şeýlelik-de Gylyç Arslan kakasynyň ornuna geçip "soltan" titulyňy göterip başlaýar.

■ WIZANTIÝA BILEN GATNAŞYKLARY:

Iznikde hökmürowanlyk etmäge başlan Gylyç Arslan bir tarapdan kakasynyň ölüminden soňra gowşan döwletiň jebisligini üpjün etmäge, bir tarapdanam Wizantiýa garşy göreşi dowam etdirmäge çalyşýardy. Ol ilkinji nobatda Iznigi gabawa alan Wizantiýa goşunyny yza serpikdirýär. Has öňräk Wizantiýa tarapyndan ele geçirilen ýerleri yzyna almaga synanyssa-da üstünlik gazanyp bilmeýär. Birnäçe ýyllap Wizantiýa garşy edermenlik bilen göreş alyp baran Izmir begi Çaka beg bilen bileleşip Wizantiýa garşy hereket etmek maksady bilen Çaka begiň gyzyna öýlenýär. Wizantiýanyň sebitdäki täsirini azaltmak maksady bilen "Ilhan" titulyňy göterýän baş serkerdesi Muhammedi türkmen goşun birlikleriniň başynda Mermer deňziniň günorta kenararyndaky Wizantiýanyň golastyndaky şäherleri we galalary eýelemek üçin ugradýar. Muhammet Kyzykos bilen Apolýontyň gündogaryndaky

Apollonias şäherlerini eýelemegi başaryar. Emma köp wagt geçmänkä bu şäherler Wizantiýalyklar tarapyndan yzyna alynýar. Şeýlelikde Wizantiýa garşy gurnalan ilkinji ýöriş netijesiz tamamlanýar. Edil şol wagt hem gaýynatasy Çaka beg Wizantiýanyň elindäki Adramytteion (Edremit) şäherini ele geçirýär, yzyndanam Abydosy gabawa alýar. Wizantiýa imperatory Aleksios Gylyç Arslany Çaka bege garşy küşgürüp onuň özüne garşy bile hereket etmekleriniň önüni almaga çalyşypdyr. Çaka begiň barha güýçlenip gitmeginden alada eden Gylyç Arslan Wizantiýa bilen özara ylalaşyk baglaşyp Çaka begiň üstüne gaýdýar. Ýeterlik güýji bolmadyk Çaka beg Soltan bilen düşünişmek üçin onuň ýanyna gaýdýar. Gylyç Arslan gaýynatasyny güler ýüz bilen garşylanam bolsa, soňra ony öldürdýär. Çaka begiň ölüminden soňra Gylyç Arslan we imperator Aleksios I öz aralaryndaky ylalaşygyň dowam etmegini makul bilýärler. Emma bu ýaraşyk türkmen taýpalarynyň Wizantiýanyň ýerlerine süýşüp başlamagy bilen uzak dowam etmeýär. Balkan ýurtlarynda kumanlar bilen urşup ýören imperator bu uruşy tamamlandan soňra türkmenlere garşy Sapança kölüniň günortadan Izmit aýlagyna uzalyp gidýän kanal gazdyryp we içini suwdan dolduryp türkmenleriň Izmit töwereklerine aralaşmaklaryna päsgel bermek isleýär. Emma bu meýilnama amala aşyrylmanka 1096-njy ýylyň maýynda haçparazlaryň Dunaý derýasyndan aşyp Wizantiýanyň çäklerine aralaşandygy barada habar gelip gowuşýar.

■ HALKYŇ HAÇLY ÝÖRIŞI:

Haçly ýörişe çykan ilkinji goşun Pierre L'Ermitäniň ýolbaşçylygynda fransuz, italýan, nemes we beýleki milletlerden toplanan başly-barat jemededenden ybaratdy. 01.08.1096-njy ýylda Konstantinopola gelen bu goşun derhal bogazdan Anadola geçirilip Ýalowanyň ýakynlaryndaky Kibotosa ýerleşdirilýär. Şeýlelik bilen haçparazlar Anadoly Seljukly döwletiniň çäklerine çenli gelip çapawulçulyk etmäge başlaýarlar. Aleksios I bilen Wizantiýanyň özlerine etjek kömegi garşylygynda Anadolyda basyp aljak ýerleri olara goýup gitjekdikleri barada ylalaşyk baglaşan haçparazlar Seljukly

türkmen döwletiniň paýtagty Iznigiň eteklerine çenli gelyärler we obalary talap başlaýarlar. Sentýabryň ahryna çenli 6.000 adamlyk nemes-italýan goşun birliginiň Iznigiň golaýyndaky Kserigordon galasyny basyp alandygyny eşiden Gylyç Arslan goşun ugradyp bu galany yzyna alýar. Türkmenleriň garşysynda masgara bolup ýeňlen haçparazlar ar almak üçin 20.000 adamdan ybarat goşun toplan Iznige tarap gaýdýarlar. Duşmany garşy almak üçin ýola çykan seljukly türkmenleri Drakon (Kyrkgeçit) obasynda haçparazlar bilen garşylaşýarlar we olary derbi-dagyn edýärler.

■ MALATÝANYŇ GABAWY:

Pierre L'Ermitäniň goşunyny çym-pytrak eden Gylyç Arslan soňabaka haçparazlary äwmän başlaýar. Mundan beýläk haçparazlaryň Iznige ýöriş etmejegini we olardan ýurda howp abanmajagyny pikir eden soltan dogany Kulan Arslany ýerine wekil belläp ermeni Gabrieliň golastyndaky Malatýa tarap gaýdýar. Öňki Wizantiýaly häkim Gabriel soňra türkmen begleriniň häkimiýetini ykrar edip öz ýerini gorap başarypdy. Gylyç Arslan Orta Anadolyda güýçlenip döwlet derejesine gelen basdaşy Danyşment ogullarynyň geriminiň giňemeginiň öňüni almak we kakasynyň ölümüne sebäp bolan Siriýadaky seljukly mäligi Tutuş begi ýok etmek üçin bu ýörişe çykýar. Birnäçe günläp Malatýany gabawda saklandygyna garamazdan galanyň berk diwarlaryny aşyp bilmedik Gylyç Arslan şol wagt ägirt bir haçparaz goşunynyň Konstantinopolyň üstinden Anadola geçip Iznige tarap gaýdandygy barada habar alýar. Gylyç Arslan derhal gabawy bes edip Iznige tarap gaýdýar. Şondan soňra soltan uzak wagtlaý haçparazlar bilen göreşmäge mejbur bolýar we 1105-nji ýyla çenli on ýyla golaý wagt gündogara tarap ýörişe çykmaýar.

■ BIRINJI HAÇLY ÝÖRIŞI:

Gylyç Arslanyň 1097-nji ýylyň maý aýynyň soňunda 30 günden gowrak dowam eden ýörişden soň Iznigi etegine bardy. Iznige geleninde haçparazlar eýýäm şäheri gabawa alypdylar. Gylyç

Arslanyň goşunyň öňünden ugradan awangard birligi hem üstünlik gazanyp bilmedi. Has soňra Gylyç Arslan hüjüme geçenem bolsa haçparazlaryň aşa köplügi zerarly gabawy böwsüp bilmedi we yza çekildi. Imperator Aleksios I Komnenosyň haçparazlar bilen bileleşendigi we ol tarapyndan Iznik kölüne ugradylan gämiler arkaly özlerine geljek kömegiň ýoluna böwet baglanandygyny, haçparazlaryň täze goşun birlikleri bilen üstüni dolduryp gaýtadan hüjüme taýýarlanýandygyny gören türkmenler Wizantiýaly Manuel Butumis bilen özara ylalaşyp şäheri oňa tabşyrdylar. Seljuk türkmenleri şeýlelik bilen paýtagtlaryny elden giderdiler. Gylyç Arslanyň aýaly we çagalary Konstantinopola äkidilýär. Wizantiýa imperatory türkmen ýesirlerine merhemetli çemeleşýär we olaryň barsyny tölegli boşadýar. Gylyç Arslanyň maşgalasyny bolsa şeýle goýberýär. Gylyç Arslan goşuny bilen Iznigiň eteginden çekilenden soňra Anadolydaky dagynyk türkmen güýçlerini toplan başlaýar. Danyşmentli Kümüş Tegin bilen Kaýseriniň begi Hasany (dogany Kulan Arslanyň ogly) kömege çagyryýar. Haçparazlar 07.07.1097-nji ýylda Eskişehiriň golaýynda (Darileon söweşi) türkmenler bilen garşylaşýarlar. Haçparazlar bu söweşde türkmenleriň has köpdügini aýdýanam bolsalar, soltanyň ýanynda bary-ýogy 6.000 ýada 7.000 adamlyk güýç bolupdyr. Bu söweşde agyr sowutly rysarlardan düzülen haçparazlar üstün çykýar. Ertirden agşama çenli dowam eden söweş kiplarlan dessine iňrik garalandan soltan ýanyndaky goşun dagap gutarmanka yza çekilmegi makul bilýär.

■ HAÇPARAZLARY YZARLAÝYŞ:

Bu ýeňlişden soňra Gylyç Arslan haçparazlaryň iň çalt ýagdaýda Anadolydan geçmeklerine göz ýummagy we olar bilen gönüden-göni söweşe girişmezligi dogry hasaplady. Birinji haçly ýörişi Anadoly Seljukly türkmen döwletine uly zarba urdy. Wizantiýanyň hem garşylyklaýyn hüjüme geçmegi bilen Egeý we Mermer deňziniň kenarlaryna uzalyp gidýän ýerler elden gidip başlaýar. Türkmenler Orta Anadola çekilmäge mejbur bolýarlar we Eskişehirde, Akşehirde goranyş berkitmelerini gurýarlar.

Gylyç Arslan bir tarapdan haçparazlaryň ýetiren zeperlerini düzetmäge çalyşýardy, bir tarapdanam Wizantiýa garşy göreş alyp barýardy. Şeýle hem Birinji Haçly ýörişiniň yzyndan dowamly akyp gelýän ownukly-irili haçparaz toparlaryna garşy göreşmäge mejbur bolýar. Olardan 1099-njy ýylda Daniýanyň korolynyň ogly Swend Korsfareriň ýolbaşçylygyndaky goşuny Akşehir bilen Ilginiň arasynda çym-pytrak edýär...

■ 1101-NJI ÝYLDAKY HAÇLY ÝÖRIŞI:

Siriýanyň üstünden geçip Palestina we Ierusalime ýerleşen franklara ýardam etmek üçin 1101-nji ýylda goşmaça geçirilen ýöriş üç aýry goşun ýagdaýynda ýola çykdy. 01.05.1101-nji ýylda Italiýadan ýola çykan 20.000 adamlyk lombardlar Ankaranyň üstünden geçip Niksaryň we Merzifonyň üstüne gaýtdy.

Haçparazlaryň kömege gelýän ikinji goşun birliги Newersiň konty Giýomyň ýolbaşçylygyndaky fransuzlardan ybaratdy we olar hem Ankaranyň we Konýanyň üstünden Ereglä tarap gaýtdylar. Haçparazlara kömege gaýdan üçünji goşun bolsa Akitanýaly Giýomyň ýolbaşçylygyndaky fransuzlardan we Bawariýaly Wolfyň ýolbaşçylygyndaky nemeslerden düzüldi. Olar hem başky iki goşunyň yzyndan Ankaradan we Konýadan üstaşyr Ereglä gelip yetdiler. Birinji Haçly ýörişinden soňra uzakdan yzarlamak usulyny saýlap alan Gylyç Arslan 1101-nji ýyldaky haçly ýörişi üçin taktikasyny üýtgetdi. Ol haçparazlaryň geçjek we düşlejek ýerlerinde peýdalanylýan boljak ähli zatlary ýykyp-ýumurdy we suwlary zäherledi. Netijede suwsuzlyk sebäpli tapdan düşen haçparazlaryň bu üç goşunyň hem Anadolynyň içinde doly ýoguna ýanyldy.

■ GÜNORTA-GÜNDOGAR ANADOLYDAKY HEREKETLERI:

Gylyç Arslan kakasy Süleýman Şanyň eýelän, emma 1097-nji ýylda haçparazlar tarapyndan basylyp alynan Antakýany yzyna almak üçin ýöriş gurnaýar. Haçparazlara garşy göreşýän wagtynda Danyşment begliginden Kümüş Tegin bilen birlikde Anadolynyň beýleki türkmen begleri bilen Antakýa ýörişe çykandygyna

garamazdan 18.09.1102-nji ýylda Malatýanyň Kümüş Tegin tarapyndan alynandygy sebäpli, onuň bilen arasynda sowuklyk bardy. Soltan bilen Kümüş Tekiniň arasynda Niksardaky ýesir saklanýan haçparazlaryň tölegli esasyda boşadylmagy babatynda-da düşünişmezlikler bardy. Antakýanyň konty Boemond I özüni we ýesirleri boşatmak üçin ep-esli pul hödürleýärdi we bu konty özi üçin howply hasaplaýan Wizantiýa imperatory onuň saklanmagy üçin töleniljek pulyň iki essesini teklipl edýärdi. Gylyç Arslan Anadolynyň Soltany bolandygy we Amasýada haçparazlara garşy gazanylan ýeňişde Kümüş Tekin bilen birlikde hereket edendigi üçin teklipl edilýän pulyň ýarysynyň özüne berilmegini isleýärdi. Gylyç Arslan Maraşa gelen wagtynda Kümüş Tekiniň Boemondyň teklibini kabul edip ony boşadandygyny görüp ýörişden el çekýär we Danyşment ogullarynyň üstüne gaýdýar. Şol iki arada Kümüş Tekin hem aradan çykýar. Onuň ölüminden we yzyndan başlan tagt dawalaryndan peýdalanan soltan Malatýany Danyşmentlerden gaýdyp alýar. Haçparazlara garşy gazanan ýeňişleri we Malatýanyň eýelenmegi Gylyç Arslanyň abraýyny öňküdenem beter beýgeldýär. Meýýafarykynyň häkimi oňa tabynlygyny mälim edýär. Şeýle hem sebitdäki sözi geçginli türkmen begleri hem gelip ona ytagat edýärler. Soltan has soňra Urfa kontlugyna garşy ýöriş gurnaýar we 1106-njy ýylda Urfany gabaw astyna alýar. Emma şäheriň berk diwarlaryndan aşyp bilmeýär. Şol wagt hem Mosulyň häkimi Çökermiş Harran şäherini tabşyrmak üçin soltany çagyryýar. Soltan gabawdan el çekýär we gidip Harran şäherini kabul edip alýar. Gylyç Arslanyň Günorta-Gündogar Anadolydaky hereketleri Beýik Seljukly imperiýasynyň Soltany Muhammet Taparyň ünsüni çekýär we Çökermişiniň ýerine Emir Çawlyny belleýär. Çökermiş beg Emir Çawly tarapyndan ýeňlişe uçradylandygyna garamazdan şäheriň ilaty Mosuly elden bermän Gylyç Arslana habar ugradyp kömege gelmegini isleýärler. 22.03.1107-nji ýylda Gylyç Arslan Mosula gelip girýär. Ol ýerde ilkinji nobatda Muhammet Taparyň adyna okalýan hutbany öz adyna okadyp, Beýik Seljukly Soltanlygyna dalaşgärlikden el çekmändigini ýene bir gezek görkezýär.

■ ÖLÜMI:

Gylyç Arslanyň bu gazanan üstünlikleri Mardiniň Artykly begi Ilgazyny we Halapyň türkmen emiri Rydwany ynjalykdan gaçyrýar. Bu iki türkmen begi Emir Çawla gelip goşulýarlar. Güýji ep-esli artan Emir Çawly Gylyç Arslana ytagat eden Rahle şäherini gabaýar we 1107-nji ýylda şäheri ele geçirýär. Bu habary eşiden soltan gyssagly olaryň üstüne ýöriş edýär. Garşydaşlarynyň san taýdan agdykdygyna garamazdan Anadolydan dagynyk güýçleriniň jemlenmegine garaşyp durmady we olaryň üstüne ýörişini dowam etdirdi. Iki tarap iýul aýynda Habur çayynyň kenarynda ýüzbe-ýüz boldylar. Gylyç Arslanyň häkimiýetini ykrar eden begleriň Emir Çawlynyň esgerleriniň aşa köpdüğinden çekinip söweş meýdanyny terk edip başlandygyny gören soltan derhal hüjüme geçmekligi dogry hasaplady. 13.07.1107-nji ýylda bolan söweşde esgerleriniň hatarynyň dagap başlandygyny gören Gylyç Arslan diri ele düşmän sypmaklyk maksady bilen atyny Habur çayyna tarap göni sürýär. Emma atynyň we özüniň agyr demir sowutly bolandygy sebäpli, çaydan geçip bilmän suwyň içinde ýitirim bolýar.

■ "KÜBBETÜS SOLTAN"

Soltanyň jesedi birnäçe günden soňra Haburyň Şemsaniýe obasynyň golaýyndaky kenaryndan tapylýar we ol ýerden Meýýafarykyna äkidilip jaýlanýar. Ol ýerde soltan tarapyndan bellenen häkim Humurdaş Gylyç Arslanyň hormatyna "Kübbetüs Soltan" kümmedini bina edýär. XVI asyryň taryhçylary Soltan Gylyç Arslanyň Meýýafarykyndaky kümmede ýatandygyny ýazypdyrlar. Emma ol kümmet biziň döwürlerimize çenli saklanyp galmandyr.

Bu beýik türkmen serkerdesiniň şöhratly ömri we bitiren işleri barada biziň türkmen alymlarymyz tarapyndan saldamly işleriň edilmegini we ýazyjy-şahyrlarymyz tarapyndan göwrümlü eserleriň ýazylmagyny umyt edýäris. Belki-de biziň bu kiçijik işimiz bu asylly işlere badalga bolsun!

■ Goşmaça maglumat üçin seret:

– Jumamyrat Gurbangeldiýewiň "Gylyç Arslan" makalasy, saýtdaky linki:

http://kitapcy.ml/news/gylyc_arслан/2019-04-04-6333

Internet maglumatlary esasynda taýýarlandy.

Taryhy şahslar